

УДК 343.122

О. М. Осінська,

юрисконсульт комунального закладу охорони здоров'я
«Харківська міська клінічна лікарня № 2 імені проф. О. О. Шалімова»,
аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін
факультету № 6 (права та масових комунікацій)
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7533-5209>

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ НАБУТТЯ ОСОБОЮ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ ПОТЕРПІЛОГО В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Розглянуто процедуру визнання потерпілою особи, яка з об'єктивних причин не подала до правоохоронних органів відповідної заяви про залучення її до кримінального провадження. Встановлено вичерпний перелік випадків, в яких слідчий, прокурор, суд мають право визнавати особу потерпілою без подання нею відповідної заяви або письмової згоди про визнання її потерпілою.

Ключові слова: кримінальне провадження, потерпілий, процесуальний статус потерпілого, визнання особи потерпілою, письмова згода, фізіологічний стан потерпілого.

Постановка проблеми. У статті 3 Конституції України зазначено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [1].

У правовій соціальній державі, якою є (або якою прагне стати) Україна, утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Ця норма відповідає положенню ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України, згідно з яким завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства і держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження [2].

Повноцінна реалізація вказаних засад можлива лише у випадку, коли кожна особа, яка бере участь у кримінальному провадженні, усвідомлює свій процесуальний статус, знає надані їй законодавцем процесуальні права та обов'язки, завдяки яким може ефективно виконувати свою процесуальну функцію.

Стан дослідження. Проблема процесуального статусу потерпілого досліджувалася в наукових працях таких видатних учених і практиків, як: С. А. Альперт, В. П. Бож'єв, А. В. Брусніцин, І. М. Гальперин, М. І. Гошовський, Ю. О. Гурджі, О. М. Ерделевський, А. Д. Кокорєв, В. О. Коновалова, О. П. Кучинська, В. Т. Маляренко, А. А. Нескороджена, В. Т. Нор, І. І. Потеружа, Т. І. Присяжнюк, М. В. Сенаторов, А. І. Шаповалова, В. М. Юрчишин. Віддаючи належне існуючим науковим працям з цієї проблематики, необхідно визнати, що у зв'язку з прийняттям у 2012 році КПК України окремі норми, які стосуються правового становища потерпілого, потребують свого змістового аналізу та вдосконалення.

Метою статті є науковий аналіз процесуального статусу потерпілого, а також проблеми визнання потерпілою особи, яка з об'єктивних причин не подала до правоохоронних органів відповідної заяви про залучення її до кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. Процесуальний статус потерпілого – це закріплене засобами кримінального процесуального права його становище в кримінальному судочинстві, що базується на конституційному статусі особи [3, с. 18, 21]. Враховуючи це, Ю. М. Грошевий наголошував, що процесуальні права потерпілої особи є, в першу чергу, гарантіями конституційних прав і свобод, що належать цій особі, а також повинні бути адекватними її основним правам і свободам, тобто бути достатніми і придатними для їх захисту. Такими гарантіями виступають право на кваліфіковану правову допомогу (ч. 1 ст. 59 Конституції), а також право потерпілого на доступ до правосуддя та компенсацію заподіяної шкоди [4, с. 126–127].

Відповідно до ч. 2 ст. 55 КПК України права та обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого. Отже, в законі чітко визначено момент набуття особою процесуального статусу потерпілого.

У частині 6 ст. 55 КПК України передбачена можливість набуття процесуального статусу потерпілого близьким родичем або членом

сім'ї особи, яка внаслідок кримінального правопорушення перебуває у стані, що унеможливує подання нею відповідної заяви. Однак виникає питання, хто набуде процесуального статусу потерпілого у випадку, якщо в особи, яка перебуває у вказаному стані, немає близьких родичів або членів сім'ї. Очевидно, що така особа набуде лише процесуального статусу свідка, оскільки згідно з ч. 7 ст. 55 КПК України, якщо особа не подала заяву про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяву про залучення її до провадження як потерпілого, то слідчий, прокурор, суд мають право визнати особу потерпілою лише за її письмовою згодою, а за відсутності такої згоди особа може бути залучена до кримінального провадження як свідок.

Проте процесуальний статус потерпілого значно відрізняється від процесуального статусу свідка не тільки своєю кримінально-процесуальною функцією, а й обсягом прав, яким наділяється той чи інший суб'єкт цих правовідносин. У зв'язку з тим можливе виникнення ситуації, коли особа, яка з об'єктивних причин не подала відповідної заяви або письмової згоди про визнання її потерпілою, фактично обмежується у реалізації своїх прав як потерпілий, оскільки наділяється лише правами свідка, перелік яких значно вужчий. У такому випадку логічним є надання слідчому, прокурору, суду права визнавати особу потерпілою без її письмової на те згоди або відповідної заяви у випадках, передбачених законом.

Іноді внаслідок кримінального правопорушення особа може перебувати у певному фізіологічному стані, що триває доволі довго і через який особа втрачає свідомість, реакцію на зовнішні подразники та здатність до будь-якого волевиявлення. До таких фізіологічних станів потрібно зарахувати аменцію, акінетичний мутизм, апалічний синдром, сопор, кому та летаргію. Для того, щоб підтвердити правильність цієї думки, слід розглянути визначення цих термінів.

Аменція – це потьмарення свідомості з розладом усіх видів орієнтування, безладністю мислення й хаотичним руховим неспокоєм.

Акінетичний мутизм – так звана «неспляча кома», при якій відсутні мова, активні рухи та чіткі реакції на больові подразники. При цьому очі в пацієнта відкриті, що створює помилкове враження про збереження свідомості.

Апалічний синдром характеризується специфічними явищами, при яких гине значна частина кори головного мозку. Клінічно апалічний синдром характеризується відсутністю будь-яких рухів, мови, емоційних реакцій та пам'яті. Будь-які спроби фіксувати увагу для пацієнта є невдалими.

Сопор – це глибоке пригнічення свідомості зі збереженням рефлекторної діяльності у відповідь на такі подразники, як біль, різкий звук, яскраве світло. При цьому хворий не реагує на оточуючий світ, не виконує жодних дій (втрата самостійної діяльності), не відповідає на питання.

Кома – це найвищий ступінь патологічного гальмування центральної нервової системи, що характеризується втратою свідомості, відсутністю рефлексів на зовнішні подразники і розладом регуляції життєво важливих функцій.

Летаргія – хворобливий стан, схожий на сон. Характеризується повною відсутністю зовнішньої реакції, майже нечутним диханням, слабким пульсом і кров'яним тиском. Приступи летаргії тривають, як правило, від кількох годин до кількох тижнів, а в деяких випадках – місяців і років. У минулому хворі у летаргічному стані, які не мали жодних ознак життєдіяльності та серцебиття, помилово визнавалися мертвими [5, с. 64–70].

Враховуючи викладене, вважаємо, що медичні працівники у складі не менше трьох осіб, з яких одним обов'язково є лікуючий лікар потерпілої особи, повинні встановити, що така особа знаходиться в одному з таких фізіологічних станів і не має прогнозу на швидке видужання, про що складається письмовий медичний висновок, завірений у встановленому законом порядку. На підставі цього висновку слідчий, прокурор, суд повинні визнати особу потерпілою за власною ініціативою.

Наступне питання, що виникає стосовно потерпілої особи, яка визнана такою на підставі і в порядку запропонованої норми, стосується можливості потерпілого реалізувати свої права та обов'язки, що складають основу його процесуального статусу. Зрозуміло, що особа, яка знаходиться в одному з таких фізіологічних станів, не зможе самостійно користуватися своїми процесуальними правами та виконувати процесуальні обов'язки, тому логічно було б надати їй представника.

Згідно з ч. 1 ст. 58 КПК України представником потерпілого у кримінальному провадженні може бути особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником, а це виключно адвокати. Робота представника має оплачуватися, а в цьому випадку потерпілий, знаходячись в одному з перелічених фізіологічних станів та не маючи при цьому близьких родичів або членів сім'ї, не буде мати можливості оплатити надані послуги. Отже, у цьому випадку потерпілий знов опиниться в ситуації, коли він хоч і набув статусу потерпілого, але фактично не може реалізувати комплекс своїх процесуальних прав та обов'язків. Єдиною можливістю гарантувати потерпілому забезпечення його прав та законних інтересів через дії представника стане надання йому безоплатної правової допомоги. Проте ст. 14 закону України «Про безоплатну правову допомогу» від 2 червня 2011 р. не передбачає надання безоплатної вторинної правової допомоги цій категорії потерпілих.

Враховуючи наведене, вважаємо за необхідне доповнити ч. 7 ст. 55 КПК України та викласти її в такій редакції: «Якщо в особи, яка перебуває у стані, що унеможливорює подання нею відповідної

заяви, немає близьких родичів або членів сім'ї, і при цьому внаслідок кримінального правопорушення така особа знаходиться у фізіологічному стані аменції, акінетичного мутизму, апаїчного синдрому, сопору, коми або летаргії та не має прогнозу на швидке видужання, медичний консиліум у складі не менше трьох працівників видає письмовий медичний висновок, на підставі якого слідчий, прокурор, суд визнають особу потерпілою за власною ініціативою».

Крім того, слід доповнити ч. 1 ст. 58 КПК України такою нормою: «Особі, визнаній потерпілою на підставі та в порядку, передбачених ч. 7 ст. 55 цього Кодексу, призначається представник, який надає їй безоплатну правову допомогу».

Також необхідно внести відповідне доповнення до ч. 1 ст. 14 закону України «Про безоплатну правову допомогу», згідно з яким право на безоплатну вторинну правову допомогу матимуть також особи, визнані потерпілими на підставі та в порядку, передбачених ч. 7 ст. 55 КПК України.

Таким чином, можна зробити **висновок**, що права та законні інтереси особи, яка опинилася у центрі злочинної події, повинні ретельно захищатися державою. Це надзвичайно важливо і для тих осіб, які внаслідок вчиненого щодо них кримінального правопорушення опинилися у важкому фізіологічному стані, через який вони не можуть повноцінно реалізувати себе як сторона обвинувачення у кримінальному провадженні.

Перспективним у майбутньому є наукова розробка питань, пов'язаних з реалізацією прав потерпілого під час досудового розслідування.

Список бібліографічних посилань: 1. Конституція України: закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. 141 с. 2. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 06.12.2016). 3. Корнуков В. М. Теоретические и правовые основы положения личности в уголовном судопроизводстве: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Саратов, 1987. 35 с. 4. Грошев Ю. Конституція України і деякі проблеми кримінально-процесуальної теорії. *Вісник академії правових наук України*. 1998. № 2 (13). С. 125–131. 5. Виленский Б. С. Неотложные состояния в невропатологии: (Руководство для врачей). Л.: Медицина, 1986. 304 с. 6. Про безоплатну правову допомогу: закон України від 02.06.2011 № 3460-VI // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17> (дата звернення: 06.12.2016).

Надійшла до редколегії 16.12.2016

Осинская О. Н. Проблемные вопросы приобретения лицом процессуального статуса потерпевшего в уголовном процессе Украины

Рассмотрена процедура признания потерпевшим лица, которое по объективным причинам не предоставило правоохранительным органам соответствующего заявления о привлечении его к уголовному производству. Установлен исчерпывающий перечень случаев, в которых следователь, прокурор, суд вправе признавать лицо потерпевшим без подачи им соответствующего заявления или письменного согласия о признании его потерпевшим.

Ключевые слова: уголовное производство, потерпевший, процессуальный статус потерпевшего, признание лица потерпевшим, письменное согласие, физиологическое состояние потерпевшего.

Osinska O. M. Problems of acquiring by a person the procedural status of a victim in the criminal proceedings of Ukraine

The object of the work is procedural status of a victim at the stage of pre-trial investigation. The topic of the work is focused on the procedure of recognizing a victim, who for objective reasons has not provided a proper application to law enforcement agencies to be involved in the criminal proceedings. The objective of the paper is to establish an exhaustive list of cases, when an investigator, prosecutor, court have the right to admit a person as a victim without providing an appropriate application or written consent on the recognition a person as a victim.

The author of the article has established a list of physiological conditions that deprive a victim of reactions to external excitants and abilities to any expression, so that a person can not apply to be involved to the criminal proceedings as a victim. As a result, there is an obligation of an investigator, prosecutor, court to recognize a person injured by the own initiative. The author has studied the issue of mandatory free participation of a representative of a victim, who makes it impossible to participate in criminal proceedings.

It has been concluded that the rights and legitimate interests of a victim should be carefully protected by the state. This is especially important for those who were in serious physiological condition after the commission of a criminal offense against them, and through which they can not fully realize themselves as the prosecution party within the criminal proceedings.

The author has suggested to amend the Articles 55, 58 of the Criminal Procedural Code of Ukraine and the Article 14 of the Law of Ukraine "On Free Legal Aid".

Keywords: criminal proceedings, victim, procedural status of a victim, recognizing a person as a victim, written consent, physiological condition of a victim.

